

УДК 17.026

ОБҐРУНТОВАНА КЛАСИФІКАЦІЯ МОТИВІВ: ТРУДНОЩІ СТВОРЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХНЬОГО ПОДОЛАННЯ

Юрій Вінтюк

*Національний університет "Львівська політехніка",
вул. Квітнава, 6, Львів, 79044, Україна, yurvin@ukr.net*

Зроблено огляд відомих підходів до створення класифікацій мотивів, розглянуто їхні недоліки і труднощі створення обґрунтованої класифікації мотивів. Запропоновано підхід до вирішення поставленої проблеми і зроблено спробу його реалізації.

Ключові слова: підходи, мотиви, критерії, види мотивів, класифікація.

Вивчення мотивів, як спонукальних чинників поведінки живих істот, бере свій початок в античності. Немало уваги приділяли дослідники вивченню даного явища і в подальші історичні епохи, в т.ч. у наш час. Проте, не зважаючи на значні досягнення у вивченні мотивів, їхньої науково обґрунтованої класифікації до сьогодні не створено, що становить достатньо складну проблему сучасної психології. Зокрема, це зумовлено недостатньою розробкою у вітчизняній психологічній науці теорії психології поведінки загалом. Проте дана проблема не втрачає актуальності, оскільки одним із завдань психології є пояснення спонукальних чинників поведінки і діяльності, а відтак вироблення ефективних засобів для управління ними.

Відсутність єдиної класифікації мотивів створює ряд труднощів при їхньому дослідженні, оскільки вносить неоднозначність у процес пізнання, а також утруднює процес практичного застосування розроблених теорій. Оскільки різноманітних мотивів дуже багато, для оптимізації наукових пошуків у даній сфері необхідно здійснити їхню мінімізацію – об'єднуючи в групи за певними ознаками – що можна зробити, створивши максимально повну класифікацію. Оскільки мотиви відрізняються за рядом характеристик, доцільно досліджувати (а також вивчати, розробляти методики формування тощо) саме певні види мотивів. Впровадження такого підходу є доцільним з огляду на те, що мотиви відрізняються за рядом характеристик; у разі створення класифікації до одного виду потраплять мотиви, які є максимально однорідними.

Існує багато класифікацій мотивів – створених у різний час як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями – представниками різних наукових шкіл та напрямків. Вони суттєво відрізняються між собою не тільки підходами і змістом, але й ступенем розробки та обґрунтованості (див. [1; 3; 7; 9; 11]). Проте відомі

класифікації мотивів мають суттєві недоліки, через що не відповідають як вимогам теорії, так і запитам практики. Для з'ясування можливостей створення обґрунтованої класифікації мотивів було проведено спеціальне дослідження.

Мета статті: пошук можливостей для створення обґрунтованої класифікації мотивів, виявлення можливих труднощів і пошук шляхів для їхнього подолання.

Не рідко наявні класифікації обмежуються простим переліком ряду груп мотивів, без зазначення критерію, за яким їх було виділено. Прикладом такого підходу може бути класифікація В. Хенінга (цит. за [8]). Інші дослідники, хоч і здійснюють поділ мотивів за різноманітними критеріями, але не пропонують їхньої достатньо повної класифікації (див. [3; 4; 5]). Натомість науковий підхід до вирішення проблеми вимагає наявності як конструктивного підходу, належного обґрунтування, так і достатньо повного охоплення розмаїтих проявів даного явища.

Близько до створення обґрунтованої класифікації мотивів підійшла Л. Божович, проте запропонована нею класифікація має ряд суттєвих недоліків. Так, вона слушно відзначає, що всі мотиви можна поділити на дві групи, які мають різне походження і різну психологічну характеристику (цит. за [8]). Але при цьому не досить вдало називає ці групи мотивів “внутрішніми” і “зовнішніми”. Такий поділ мотивів слід вважати непорозумінням, оскільки за своєю природою мотиви – психологічні, тобто виключно внутрішні утворення. Отже, мотиви, зумовлені дією внутрішніх і зовнішніх чинників (що, очевидно, і малося на увазі), доцільно буде назвати “внутрішньо зумовленими” і “зовнішньо зумовленими”.

“Зовнішні” мотиви Л. Божович ділить на три групи, не вказуючи критеріїв для поділу:

1. Широкі соціальні мотиви;
2. Вузькоособистісні мотиви;
3. Мотиви уникання неприємностей.

Не зрозуміло, чому мотиви самовизначення і самовдосконалення потрапили до широких соціальних (а не до вузькоособистісних); натомість мотив прагнення отримати схвалення з боку інших людей – до вузькоособистісних (а не до широких соціальних). Адже як самовизначення, так і самовдосконалення можуть мати як егоїстичне, так і антисуспільне спрямування; натомість вчинки, які здійснюються задля схвалення іншими людьми є продиктовані передусім соціальними вимогами до індивіда.

До “внутрішніх” Л. Божович відносить тільки мотив уподобання, (привабливості діяльності) що теж не цілком правомірно, оскільки поведінка може обумовлюватися ще й іншими внутрішніми чинниками. Адже часто в своїй поведінці людина керується такими суто внутрішніми спонуканнями, як “цікавість”, “гідність”, “надія”, “віра”, “совість”, “честь”, “гуманність”,

“ненависть”, “біль”, “голод” і т. і. Слід також зауважити, що внутрішні спонукання (як і потреби, що їх спричиняють) можуть мати як психологічну, так і біологічну природу. Аналогічно зовнішні чинники теж можуть бути соціального чи природного характеру. Всі ці особливості мотивів повинні знайти відображення в їхній класифікації.

Слід також відзначити, що в працях радянських психологів мова йде виключно про мотивацію діяльності, а як бути з мотивацією поведінки, як у людей, так і у тварин? Адже низка проявів активності людини не є діяльністю; аналогічні прояви активності наявні також у тварин – це питання теж потребує вирішення. Аналогічно, у працях зарубіжних науковців мова йде виключно про мотивацію поведінки без врахування видової специфіки активності людини.

Необхідно зауважити, що деякі дослідники чинять необачно, коли ведуть мову про мотивацію у тварин. Можна погодитися з тим, що поведінка тварин також обумовлюється дією певних внутрішніх спонукань (в основі яких лежать їхні потреби), сформованих під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Проте виникає питання: чи можна називати ці спонукання мотивами? Адже, виходячи з визначення мотивів, доведеться визнати, що у тварин також є свідомість, особистість, їм властива діяльність – а це, з позицій вітчизняної науки, – повна нісенітниця. У протилежному випадку потрібно навести чітко визначення, що слід розуміти під мотивами стосовно поведінки тварин.

Відтак до недоліків відомих класифікацій мотивів слід віднести наступні:

1. Відсутність зв'язку з потребами. Якщо мотиви пов'язані з потребами, класифікація повинна відображати цей зв'язок. Встановити повну відповідність не видається можливим, оскільки достатньо розробленої класифікації потреб також немає, але необхідно хоча б чітко намітити цей зв'язок.

2. Відсутність критеріїв для поділу на види. Наявність чітко означених критеріїв є необхідною умовою науково обґрунтованої класифікації.

3. Відсутність зв'язку з поведінкою та діяльністю. Якщо мотиви проявляються у певній активності, класифікація повинна відображати цей зв'язок.

4. Відсутність достатньо повних класифікацій, які б відображали реально наявну різноманітність мотивів. Оскільки різноманітних мотивів існує дуже багато, достатньо повна їхня класифікація повинна бути досить об'ємною, а її створення вимагає аналізу великої кількості експериментальних даних.

5. Мотивів задоволення біологічних потреб у відомих класифікаціях немає.

Необхідно також врахувати наступне: створення класифікації мотивів ускладнюється тим, що у науковців досі немає єдиного розуміння природи даного явища. Так, різні дослідники тлумачать мотив то як потребу, то як мету (тобто предмет задоволення потреби), як спонукання, як намір, як стан, як особистісні якості і т.ін. (див., напр.: [4]). Відтак, доречно припустити, що для подолання виявлених недоліків відомих класифікацій необхідно ретельніше з'ясувати природу даного явища. Оскільки дослідження природи мотивів само по собі є

складною проблемою, яку не можливо вирішити в межах даного дослідження, необхідно принаймні вказати, орієнтуючись на які вихідні положення було зроблено спробу побудови класифікації мотивів.

У сучасній психології під мотивом розуміють внутрішні спонукання до активності, пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта. Не вдаючись до аналізу всіх відомих визначень, наведемо найрозповсюдженіше. **Мотив – внутрішня спонука діяльності, що надає їй особистісного змісту** [2, с. 204]. Відзначимо важливу обставину: мотив – внутрішня, усвідомлена спонука до активності; цю думку поділяють також і інші сучасні дослідники. Приймемо дане визначення за вихідне, враховуючи, що його доведення виходить за межі даного дослідження. Зазначимо також, що таке розуміння мотиву максимально наближує його до потреб, а це полегшує вирішення завдання встановлення відповідності між потребами і мотивами в їхній класифікації.

Для розуміння суті мотиву важливо з'ясувати наступне: мотиви, спричинені потребами, (чому ми щось робимо?) і, спрямовані на їхнє задоволення (для чого ми щось робимо?), тобто передбачають певні поведінкові реакції. А як виділити сам мотив? За якими ознаками можна відокремити його як від потреб, так і від поведінки? Для встановлення відповідностей і побудови зв'язків необхідно чітко з'ясувати існуючі залежності та співвідношення. Уявімо ланцюг: потреба – ... – поведінка – що між ними?

За М. Леонтьєвим, в якості загального механізму виникнення мотиву розглядається реалізація потреб у ході пошукової активності і тим самим перетворення її об'єктів у мотиви, “предмети потреб”. Відповідно, формування мотивів відбувається в ході зміни і розширення кола діяльності, перетворення дійсності. Отже, між потребою і поведінкою – принаймні для людини – знаходиться усвідомлення наявних реалій: дії потреб та наявності можливих шляхів і способів їхнього задоволення. Як підтвердження цього, серед відомих визначень мотивів знаходимо таке, що вказує саме на цю особливість: так, Б. Ломов відзначає, що мотив – це усвідомлена потреба.

Мотив є відображенням у свідомості бажаного предмету, який необхідний людині для задоволення наявних у неї потреб, а також шляху його отримання. Тоді реалізація мотиву – це втілення створеної подумки ідеальної моделі отримання бажаного, на практиці. Як бачимо, наявний цілий механізм, який орієнтує активність людини на певні дії задля задоволення певної потреби.

Мотив слід розуміти як проміжну, з'єднуючу ланку в ланцюжку задоволення потреб, а саме між потребою і ресурсами, необхідними для цього. Він передує активності, спрямованій на задоволення потреби, і є умоглядним вирішенням завдання з її задоволення, тобто задіяння ресурсів. Отже, мотив – це не спонука до активності, (оскільки спонукою, в кожному з конкретних випадків, виступає конкретна потреба) – а мисленна модель вирішення певного конкретного завдання

із задоволення наявної потреби в певних конкретних умовах. Хоча, поряд з іншими, мотив має і спонукальну функцію. Відтак можна тлумачити мотив як орієнтацію на вигоду (здобуття певних благ, як матеріальних, так і духовних).

Отже, можна сказати, що мотив – це орієнтація на задоволення потреби з врахуванням наявних можливостей. Відтак, можна припустити, що у тварин ця модель реалізується за допомогою відповідних біологічних механізмів. З наведеного викладу слідує, що з'ясування природи мотиву потребує подальшого ретельного вивчення. Окремого розгляду потребує також питання про те, чим відрізняються між собою мотиви поведінки і діяльності.

Враховуючи з'ясовані особливості мотивів, можна сформулювати засади для створення їхньої класифікації. Обґрунтована класифікація мотивів повинна максимально усунути виявлені і викладені раніше недоліки. Отже, раціональними засадами для її побудови можуть бути наступні:

1. Наявність критеріїв для поділу мотивів на види;
2. Наявність зв'язку з потребами;
3. Наявність зв'язку з поведінкою і діяльністю;
4. Максимально повне охоплення всіх існуючих мотивів (наявність яких можна виявити за допомогою відповідного дослідження);
5. Введення мотивів задоволення біологічних потреб.

Враховуючи наведене, зробимо спробу реалізації запропонованого підходу. В якості критеріїв для поділу мотивів на види було використано характерні особливості, що обумовлюють найбільш значимі відмінності між ними. Тому до одного виду потрапили мотиви, які мають схожі характеристики і призначення, тобто є однорідними. Кількість і особливості критеріїв, у даному випадку, диктується розмаїттям і особливостями мотивів.

Отже, мотиви можна і доцільно розрізнити за наступними ознаками.

1. Залежно від того, під впливом яких чинників: внутрішніх чи зовнішніх формуються мотиви, їх поділяють на *внутрішньозумовлені* і *зовнішньозумовлені*.

Внутрішньозумовлені мотиви диктуються внутрішніми спонуканнями, (як фізіологічного, так і психологічного характеру), і обґрунтовують відповідну реакцію на їхній вплив.

Зовнішньозумовлені мотиви відображають стимули середовища (соціального і природного) і обґрунтовують відповідну реакцію на їх вплив.

Як внутрішньозумовлені, так і зовнішньозумовлені можуть бути біологічного або соціального походження, тобто спричинені дією природних або соціальних чинників.

2. Залежно від того, чинниками якої природи спонукаються мотиви, вони поділяються на *біологічні* та *соціальні*.

Біологічні – відображають тілесні (нижчі) потреби і спрямовані на досягнення внутрішнього фізіологічного комфорту.

Біологічні мотиви/спонукання наявні у людей і у тварин.

Соціальні – відображають психологічні, духовні (вищі) потреби і спрямовані на досягнення внутрішнього психологічного комфорту.

Соціальні мотиви наявні тільки у людей.

Внутрішньозумовлені соціальні (психологічні) – диктуються необхідністю задоволення психологічних потреб.

Внутрішньозумовлені біологічні (фізіологічні) – диктуються внутрішніми спонуканнями, що зумовлені необхідністю задоволення фізіологічних потреб.

Причому внутрішньозумовлені соціальні мотиви формуються в результаті тривалої дії зовнішньо зумовлених соціальних і тому є пов'язаними з ними. Про зв'язок зовнішніх і внутрішніх чинників свідчить також те, що емоції (внутрішні утворення, які виникають під впливом зовнішніх чинників) відіграють роль додаткових мотивуючих факторів поведінки і діяльності. Формування внутрішньозумовлених соціальних мотивів під впливом зовнішньо зумовлених соціальних чинників становить завдання педагогіки.

Зовнішньозумовлені соціальні – диктуються вимогами соціального середовища, необхідністю враховувати інтереси інших людей, груп і суспільства загалом.

Зовнішньозумовлені біологічні – диктуються внутрішніми спонуканнями, що зумовлені внутрішніми вимогами – необхідністю компенсації шкідливих впливів середовища.

Між біологічними зовнішньо зумовленими і внутрішньо зумовленими теж існує зв'язок, оскільки саме в зовнішньому середовищі живі істоти знаходять необхідні ресурси, необхідні для задоволення біологічних потреб. Відповідно, мотиви/спонукання до задоволення певних потреб пов'язані з перебуванням у таких умовах, де це можливо.

Співвідношення основних видів мотивів наведено в Таблиці 1.

3. Залежно від того, які прояви активності мотивуються, мотиви поділяються на мотиви *поведінки і діяльності*.

4. Залежно від того, яка поведінка чи діяльність мотивується, мотиви бувають *моральні і аморальні*.

5. За місцем в ієрархії мотивів (ступенем актуальності): *домінуючі (або актуальні) і недомінуючі (або потенційні)*.

6. За адекватністю до наявних умов: *адекватні і неадекватні*.

7. За суспільною значущістю: *доброчинні і злочинні*.

8. За наявністю вигоди: *корисливі і безкорисливі*.

9. За відповідністю до критеріїв психічного здоров'я: *нормальні і патологічні*.

10. За відповідністю до вимог збереження здоров'я людини: *здорові і нездорові*.

Таблиця 1.

Співвідношення основних видів мотивів

	Внутрішньозумовлені (власні вимоги)	Зовнішньозумовлені (вимоги оточення)
Соціальні	<p>Психологічні</p> <p><i>Залежно від того, реалізацію якої психологічної якості задіює мотив:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. уподобання 2. цікавості 3. обов'язку 4. гідності 5. моральні 6. естетичні 7. переконань 8. віри 9. самовдосконалення 10. творчі 11. марновірства 12. марнославства 13. страху 14. ненависті і т. ін. 	<p>Соціального оточення</p> <p><i>Залежно від того, на отримання (чи уникнення втрати) якого суспільного блага орієнтовано мотив:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. схвалення 2. приналежності 3. ролеві 4. престижу 5. достатку 6. утилітарні 7. необхідності 8. уникання неприємностей 9. конкуренції 10. примусу 11. успіху 12. уникання невдач 13. ідентифікації 14. ворожнечі і т. ін.
Біологічні	<p>Фізіологічні (фізіологічні вимоги)</p> <p><i>Залежно від того, у задоволенні якої з фізіологічних потреб задіяно мотив:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. їжі 2. відпочинку 3. сну 4. уникання болю 5. сексу і т. ін. 	<p>Фізичного оточення (вимоги до природного оточення)</p> <p><i>Залежно від того, на отримання якого природного блага орієнтовано мотив:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. наявності тепла, світла, вологи 2. наявності повітря, води, їжі 3. відсутності небезпеки 4. наявності комфорту 5. чистоти довкілля і т. ін.

Як свідчить досвід, зустрічаються й інші мотиви: самовизначення, досягнення, влади, жорстокості, лінощів, помсти, страху, злочину, зради та ін. Це свідчить про те, що запропонована класифікація далека від завершення і потребує подальшого опрацювання.

Наявність всіх вказаних мотивів підтверджується експериментально; а тому можна навести приклади всіх наведених видів мотивів, які були отримані в результаті дослідження, що повинно було з'ясувати зумовленість поведінки в різних життєвих ситуаціях. Оскільки обсяг статті не дозволяє навести повного викладу, далі наведено приклади лише для основних видів мотивів.

Внутрішньозумовлені соціальні

Уподобання: “Займаюся рибалкою, тому що мені подобається рибалити”.

Цікавості: “Я купив цю книжку, тому що мені цікаво дізнаватися щось нове про життя тварин”.

Обов’язку: “Я зробив це, тому що виконував свій обов’язок”.

Гідності: “Вчинити так мене змусило відчуття власної гідності”.

Моральні: “Обманути ближнього мені не дозволяють моральні устої”.

Естетичні: “Відвідую картинну галерею, бо отримую насолоду від споглядання творів мистецтва”.

Переконань: “Не буду цим займатися, бо переконаний, що однаково нічого з цього не вийде”.

Віри: “Вчинив так, бо вірю, що це необхідно”.

Самовдосконалення: “Працюю над собою, щоб стати кращим”.

Творчі: “Часто малюю, тому що творчість приносить мені насолоду”.

.....

Внутрішньозумовлені біологічні

Їжі: “Вирішив піти на обід, оскільки вже добряче зголоднів”.

Відпочинку: “Присів, бо дуже стомився”.

Сну: “Ліг відразу, бо дуже хотілося спати”.

Уникання болю: “Не пішов до стоматолога, бо подумав, що буде боляче”.

.....

Зовнішньозумовлені соціальні

Схвалення: “Приберу в кімнаті, бо мене за це похвалять”.

Приналежності: “Зробив це, щоб отримати визнання в групі”.

Ролеві: “Діяв згідно з посадовою інструкцією”.

Престижу: “Обрав цю професію, бо вона престижна”.

Достатку: “Роблю все, щоб забезпечити достаток у домі”.

Утилітарні: “Влаштувався тут, оскільки це близько до дому”.

Необхідності: “Заборонив, тому що необхідно було це зробити”.

Уникання неприємностей: “Змушений був полагодити несправний прилад, щоб уникнути неприємностей”.

Конкуренції: “Ми повинні піти на непередбачені видатки, бо до цього змушують дії конкурентів”.

Примусу: “Вчинив так, бо до цього мене змусили”.

.....

Зовнішньозумовлені біологічні

Наявності тепла, світла, вологи: “Вирішив почекати в фойє, тому що надворі було холодно”; “Сів поближче до вікна, оскільки освітленість для того, щоб читати книжку в кімнаті була недостатньою”; “Проживати там неможливо, оскільки дуже волого”.

Наявності повітря, води, їжі: “Вийшов зі сховища, щоб подихати свіжим

повітрям”; “Намет поставили біля схилу, тому що неподалік було джерело”; “Оселилися тут, оскільки місцеві угіддя давали вдосталь їжі”.

Відсутності небезпеки: “Вирішив відійти подаль, оскільки там було безпечніше”.

Наявності комфорту: “Ми придбали цей меблевий гарнітур, щоб забезпечити комфорт у спальні”.

.....

Деякі з наведених прикладів, можливо, потребують уточнень, проте повністю зрозумілі в контексті кожної конкретної ситуації. Хоча навести повний виклад отриманих даних не дозволяє обмежений обсяг статті, наведені приклади дають підстави висунути і обґрунтувати положення про те, що мотиви спрямовані на забезпечення та покращення умов життєдіяльності.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки:

1. На сьогодні видається можливим створити обґрунтовану і достатньо повну класифікацію мотивів, з застосуванням запропонованого підходу, позбавлену найбільш розповсюджених недоліків.

2. Розробку обґрунтованої класифікації мотивів потрібно здійснювати в межах єдиної теорії адаптації до вимог середовища, з врахуванням класифікації потреб, а також видів поведінки та діяльності.

3. Для створення обґрунтованої класифікації мотивів потрібно орієнтуватися на природу даного явища, тому для завершення даної роботи вкрай важливо продовжити дослідження природи мотивів.

У подальшій роботі необхідно зменшити кількість позицій в класифікації, шляхом групування мотивів за певними ознаками. Можна сподіватися, що подальша розробка запропонованого підходу призведе до вирішення існуючої проблеми. Для з'ясування специфіки мисленних моделей задоволення потреб, особливостей їхньої побудови та функціонування, необхідно провести спеціальне дослідження. Слід також сподіватися, що створення обґрунтованої і повної класифікації мотивів, у свою чергу, сприятиме їхньому подальшому глибокому та різнобічному вивченню.

-
1. Вилюнас В. Психологические механизмы мотивации человека. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 288 с.
 2. Дьяченко М., Кандыбович Л. Психологический словарь-справочник. – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2001. – 576 с.
 3. Занюк С. Психология мотивации. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.
 4. Ильин Е. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
 5. Ковалев В. Мотивы поведения и деятельности. – М.: Наука, 1988. – 279 с.
 6. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2007. – 352 с.

7. Мерлин В. Лекции по психологии мотивов человека. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1971. – 256 с.
8. Немов Р. Психология. – М.: Просвещение, 1990. – 301 с.
9. Узнадзе Д. Психологические мотивации поведения человека. – М.: Наука, 1969. – 311 с.
10. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. В 2 т. – М.: Мир, 1986. – 365 с.
11. Якобсон П. Психологические проблемы мотивации поведения человека. – М.: Наука, 1969. – 341 с.

GROUNDING CLASSIFICATION OF REASONS: DIFFICULTIES OF CREATION AND WAYS OF THEIR OVERCOMING

Yuriy Vintiuk

*National University "L'viv Polytechnica"
Kvitneva Str. 6, L'viv, 79044, Ukraine, yurvin@ukr.net*

The known approaches to creation of classification of motives are reviewed, their disadvantages and difficulties of creation of the grounded classification of motives are considered in the article. The exposition of the offered approach to the solution of the set problem is given, and the attempt of its realization is made.

Key words: approaches, motives, criteria, types of motives, classification.

*Стаття надійшла до редколегії 24.11.2007
Прийнята до друку 28.01.2008*